

20. Victoris Tonnennensis episcopi chronica ad a. DXLVIII / Victoris Tonnennensis // Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. Vol. II / Ed. Teodorus Mommsen. – Berolini, 1894. – P. 163–206.
21. Wilczyński M. Zagraniczna i wewnętrzna polityka afrykańskiego państwa Wandalów / M. Wilczyński. – Kraków : Wyd. Naukowe WSP, 1994. – 278 s.

*В статье рассматривается проблема функционирования института королевской власти в Византийском королевстве. Указывается на соединение германских и римских элементов с христианской политической традицией. Отмечается о закреплении отдельным законом принципа наследования королевской власти старшим представителем рода Асдингов. Приводятся особенности взаимоотношений в среде правящей династии. Определяются основные атрибуты королевской власти, среди которых воинственность, харизма и тому подобное. Указывается на дискуссионность некоторых аспектов предмета исследования.*

**Ключевые слова:** институт королевской власти, Византийское королевство, Гейзерих, Африка, Гунерих, Арианская Церковь, Асдинги, domus regia.

*The scientific work dedicated to the problems functioning Institute of royal power in the Kingdoms of the Vandals and Alans. Specifies a combination of Germanic and Roman elements of the Christian political tradition. Reported about the securing a separate law principle of inheritance of royal power senior representative of the family Asdings. We give peculiarities of the relationship among the ruling dynasty. Identifies the key attributes of royal power, including militancy, charisma etc. Indicated on the contradiction of certain aspects of the research subject.*

**Keywords:** Institute of royal power, Kingdom of the Vandals and Alans, Genseric, Africa, Huneric, Arian Church, Hasdingi, domus regia.

**УДК 94 (363) (450)**  
**ББК 63.3 (0)**

**Андрій Павлюк**

### **ФРАНКСЬКЕ ТА ЛАНГОБАРДСЬКЕ ВІЙСЬКО: ОРГАНІЗАЦІЯ, ОЗБРОЄННЯ, ЧИСЕЛЬНІСТЬ\***

*У статті здійснено порівняльний аналіз франкського та лангобардського війська. Прослідковано спільні та відмінні риси в організації, озброєнні та чисельності військ. Висвітлено вплив римського, візантійського, азійського (кочового) військового мистецтва на франкське та лангобардське озброєння, стратегію і тактику.*

**Ключові слова:** франки, лангобарди, військо, організація, озброєння, чисельність.

Вивчення військового мистецтва франків і лангобардів в VI–VII ст. має важливе значення для вирішення багатьох інших питань, зокрема генези феодалізму і становлення західноєвропейської державності у ранньому Середньовіччі. Військова справа цих германських народів є складовою частиною проблеми протистояння Візантійської імперії та “варварських” королівств в епоху Великого переселення народів.

З огляду на це, актуальність дослідження військової справи “варварських” королівств обумовлена науковою складовою, оскільки дана проблематика дотепер залишалася поза увагою українських науковців. Джерельну базу дослідження складають нарративні та законодавчі пам’ятки. Серед перших виокремлюємо свідчення Діодора Сицилійського [5], Публія Корнелія Тацита [16], Сидонія Аполлінарія [22], Йордана [6], Прокопія Кесарійського [13], Агафія Мірнейського [1], Григорія Турського [17, 19], Павла Диякона [21]. Натомість законодавчі джерела представлені Салічною [14] та Ріпуарською [20] правдами і Едиктом Ротарі [18].

З масиву історіографічного доробку на окрему увагу заслуговують праці П.Вінклера [2], Г.Дельбрюка [4], І.Дворецької [3], Ф.Кардіні [7], Ф.Контаміна [8], Т.Маль-

---

\* Збір, підготовка та публікація матеріалу стали можливими завдяки усебічній підтримці фундації “Polskiego Komitetu ds. UNESCO”. Висловлюю вдячність за цінні консультації Анеті П’єньонж і Єжи Пищаку з Інституту історії Варшавського університету.

кольма [10], А.Нормана [12]. Оскільки обрана тема не була предметом окремого комплексного наукового дослідження, основна мета публікації передбачає всебічне та об'єктивне висвітлення франкської та лангобардської військової справи на тлі конкретних історичних подій.

Політичні, соціальні, релігійні умови, характерні для різних варварських королівств, починаючи з першої половини V ст., помітно відрізнялися один від одного. Перш за все, можна протиставити *gentes*<sup>\*</sup>, що вторглися на незайняті або малонаселені території (англи, юти, сакси, алеманни, бавари, тюринги) – народам, які захопили владу над залюдненими областями. Місцеве населення залишилося на місці, й переможці тут склали більш-менш істотну меншість. Йдеться головню про бургундів, вестготів, остготів, свевів, вандалів, лангобардів та франків. Останні, щоправда у деяких областях півночі Галлії, все ж становили більшість.

Частина королівств проіснувала недовго (бургундів у південно-східній Галлії; вандалів у Африці; остготів у Італії; свевів і вестготів у Іспанії; лангобардів у Італії), деякі ж заклали підґрунтя для багатовікової історії – франків і англосаксів. Це зумовлювалося, насамперед, змінами у господарській діяльності. Частина завойовників, осівши на землю, припинили будь-яку експансію, швидко перейшовши до оборони підконтрольних територій (остготи і вандали). Натомість інші надовго зберегли дух завойовників (франки і лангобарди), поступово розширюючи межі підвладних земель. Особливості ментальності, спосіб життя, культурні цінності VI–VII ст. впливали на військову справу кожного германського королівства Західної Європи. Потреба реагування на різноманітні небезпеки, конфлікти із сусідами та відносини з візантійцями залишили глибокий слід у подальшій еволюції зброї, тактики і стратегії ведення бойових дій тощо, яким було притаманно чимало спільних рис [8, с.23].

Ранньосередньовічні західноєвропейські держави залишалися принципово зорієнтованими на війну, більшість загально визнаних усіма цінностей були військовими, суспільство і армія тісно та органічно взаємопов'язувалися. Вільна людина в такому оточенні водночас виконувала військові обов'язки, а одним із головних завдань короля вважалося “ведення війни”. Саме володар виступав “ініціатором завоювань”, а війна – це “спосіб життя, виживання і експансії”. Цивілізація, народжена великими переселеннями, за влучним висловом Ф.Контаміна, стала цивілізацією війни та агресії [8, с.23].

Під час переселень і перманентних завоювань у франків і лангобардів військова організація поступово вдосконалювалася.

**Франки.** У Франкському королівстві на початку V ст. воїнами вражалися вільні франки. Мобілізовані зберігали, природно, право на частину трофеїв, впливали на перебіг протікання війни і укладення миру. Щорічно з метою підтримки суспільства у належній “військовій формі” проводилися оглядини, відомі з джерел так звані “березневі поля” [19, s.72]. В історіографії їх часто вважають пережитком загальнонародних зборів періоду військової демократії, які, втім, вже не відігравали серйозного політичного значення [12, с.32].

Народне ополчення збиралося за необхідності, зазвичай у випадку загрози нападу сусідів або великого походу проти них. Військо могло комплектуватися як з усього королівства, так і лише з ряду округів – це залежало від конкретних військово-політичних обставин. Наприклад, король Сігіберт в 568 р., бажаючи заволодіти Арлем, послав туди жителів Клермона [19, s.162]. Хільперік, натомість, плануючи кампанію проти Бретані, зібрав 578 р. народне ополчення тільки з кількох провінцій: Пуатьє, Тура, Байє, Ле-Мана і Анжера [19, s.232]. Гунтрамн 585 р. скликав військо з усього свого королівства (столиця Орлеан), щоб покарати не вірних жителів Пуатьє [19, s.344].

---

\* Термін *gentes* насилу піддається перекладові на сучасні мови. Про його значення в європейській медієвістиці досі тривають серйозні дискусії. Зазвичай його залишають без перекладу або передають дуже загальним словом “народ”.

Вільні франкські воїни об'єднувалися у загони під керівництвом цілої ієрархії воєначальників, які командували підрозділами чисельністю в 10, 100, 200, 500 або 1000 осіб [8, с.30]. У військовій справі франків домінувало сотенне ділення [12, с.33]. Григорій Турський залишив докладні свідчення про порядок скликання армії. Зокрема, у випадку небезпеки, королем віддавався наказ графам оголосити про скликання воїнів і стежити за їхнім прибуттям до завчасно визначеного місця. При Меровінгах, зазвичай, сам граф очолював особисто зібране ополчення [19, с.288].

У Франкському королівстві не існувало законів, які б обмежували право короля залучати франків до військової служби. Навпаки, численні приклади демонструють безмежність цієї влади. Відображення королівської волі закріплено, наприклад, у Ріпуарській правді: “Про те, хто не слухається королівського призову (*bannus*)”. “Якщо хто-небудь запрошується королівським закликком на службу, у військо або на іншу службу, і не підкоряється цьому заклику, той повинен заплатити 60 солідів, якщо тільки не хвороба втримала його” [20, с.119]. Григорій Турський повідомляв, що графи після походу накладали високі штрафи на тих, хто ухилився від участі у ньому [19, с.364].

Військова служба, як не парадоксально, не винагороджувалася платнею. Виступаючи у похід, франкський воїн повинен був прийти на місце збору з запасом продовольства і зброєю, яку він зобов'язувався придбати власним коштом. Якість зброї перевірялася на щорічних оглядинах особисто королем. За її несправність накладалися суворі стягнення або й розправи. Прикладом служить вбивство франкського воїна королем Хлодвігом\* [19, с.73]. Характер забезпечення армії, природно, впливав на її бажання брати участь у грабунках районів на шляху проходження війська. Так, франкське військо короля Хільперіка, відправлене в 583 р. проти володін (Буржа – південна частина Аквітанії) Гунтрамна, палило і грабувало все до такої степені, що у селах не залишилися жодного будинку, жодного виноградника, жодного дерева [19, с.300].

У VII ст. військова організація франків зазнала значних змін. На думку А.Корсунського, до служби стали залучати галло-римлян, що змінило старі засади комплектування народного ополчення [9, с.116]. Представники галло-римського населення могли навіть обіймати під час походів керівні посади. Для прикладу, воєначальниками короля Гунтрамна занотовані Евній Муммол, який у кінці 60-х початку 70-х рр. VI ст. захистив Галлію від лангобардського вторгнення [19, с.175], і Цельс – переможець арвернів [19, с.162]. Поряд з вільними до війська стали набирати колонів і літів. Наприклад у “Салічній правді” згадується випадок надання літові, який перебував у поході, без дозволу його пана особистої свободи [14, с.29]. У війську служили й представники інших етнічних груп, поневолених франками. Зокрема, Прокопій із Кесарії повідомляв про те, як франки в 30-х рр. VI ст. переконали бургундів, взятих у полон, брати участь разом з ними у походах проти ворога [13, с.120].

**Лангобарди.** Основу військової системи лангобардів аж до кінця VII ст. становило народне ополчення. Джерела однастайні в описі розселення лангобардів після завоювання Італії згідно стародавнього звичаю за фарами. Павло Диякон вважав її базовою військово-адміністративною суспільною структурою, представники якої пов'язувалися кровноспорідненими зв'язками [21, с.78]. На думку І.Дворецької, порядок розселення за фарами на Апеннінах зруйнувався за подальшого проникнення вглиб країни, а також у ході масових переселень самих фар [3, с.19].

---

\* Після перемоги під Суасоном серед захопленої здобичі опинилася чаша із Реймського собору, яку єпископ Ремігій попросив Хлодвіга повернути. Король погодився, тому під час розподілу військової здобичі у Суасоні він попросив військо додати чашу до його частки. Багато воїнів погодилися, але знайшовся один, який виступив проти, тому розрубав чашу надвое й сказав Хлодвігу, що він отримає тільки те, що йому належить за жеребом. Тому король повернув єпископу лише залишки зруйнованої чаші. Згодом на щорічних військових зборах – “березневих полях” Хлодвіг помстився тому воїну, звинувативши у поганому стані зброї [17, с.48].

Від часу існування паннонської конфедерації племен (перша половина VI ст.) за найбільшої небезпеки військо лангобардів могло поповнюватися з підневільних осіб. Павло Диякон занотував спеціальний звичай звільнення людини “через стрілу” (*per sagittam*) з подальшим її включенням до війська [21, s.54]. Лангобардська армія збільшувалася і завдяки мобілізації інших народностей: саксів, гепідів, сарматів, паннонців. Відомо, що Альбоїнові завоювати Італію допомогли двадцять тисяч саксів [21, s.76].

У Лангобардському королівстві за часів правління Ротарі (середина VII ст.) римляни ще не набиралися до війська. Етнічна самосвідомість лангобардів виключала можливість залучення до армії римлян, яких століттями сприймали вороже через часті намір поневолити вільного германця. Однак, панування на завойованій території призводило до втрати родової замкнутості й сприяло асиміляції з сусідами. Поняття *Gens Langobardorum* (лангобардський народ) поступово поширювалося на осіб, пов’язаних єдиною територією, незалежно від етнічної належності. Ці зміни торкнулися й війська, до якого у VIII ст. вільними і повноправними набирали не тільки лангобардів, а й римлян.

До початку VIII ст. відмінність у побудові та озброєнні лангобардського війська залежала від його етнічної строкатості. За словами Павла Диякона, король Грімоальд в 60-х рр. VII ст., з метою створення хибного уявлення про чисельність своєї армії, провів на очах у аварських послів одні й ті ж загони, але різним строєм і з різним озброєнням [21, s.152].

Згідно законів короля Айстульфа (749–756 рр.), збір війська і виступ у похід здійснювалися за наказом володаря. Загони очолювали герцоги або воєначальники (зазвичай з числа дружинників), призначені королем. До їхніх обов’язків входили не тільки збір ополчення і командування ним під час ведення бойових дій, а й судові функції, підтримання в підрозділі дисципліни і порядку [21, s.107–108]. Будь-який непослух вважався державною зрадою і карався стратою [18, s.13].

Про високий рівень та подолання кровноспорідненого принципу в організації лангобардського війська свідчить артикул “Едикта Ротарі” про взаємодопомогу між воїнами [18, s.13]. Військова дисципліна тепер ґрунтувалася на чинному законодавстві, яке під страхом зобов’язувало надавати допомогу будь-якому воїну, підданому короля.

**Озброєння.** Найпоширенішою, часто єдиною, наступальною зброєю франків і лангобардів вважався спис. Зокрема, відомо про його три різновиди. Ангон (*ango*) – спис середньої довжини, схожий на римський пілум (*pilum*) [2, с.82]. Використовувався, головню, для метання, проте у рідкісних випадках міг застосовуватися й у рукопашному бою. Він складався із залізного наконечника, середньої частини обкованої залізом приблизно на 2/3 довжини, решту становило древко. Навершя з двох сторін мало загнуті гачки, які дозволяли ангонові глибоко проникати у тіло ворога, наносячи супернику смертельні поранення. Витягнути цей різновид списа без серйозних пошкоджень та больового ефекту було практично неможливо. Після потрапляння і застрягання ангона у щит він завдавав ворогу серйозних незручностей. Суперник не міг його позбутися через гострі гачки, глибоко зафіксовані дерев’яною основою самого щита. Відрубати ангон мечем в бойовій ситуації через залізне куття не вважалося реальним [10, с.143–144].

Візантійський історик Агафій Мірїнейський занотував особливості використання франкськими воїнами цього різновиду списа, коли той наступав на ангон, відтягуючи щит ворога донизу, отримуючи шанс вбити того або завдати значних тілесних ушкоджень [1, с.39]. Численні згадки про таку тактику бою відомі й у праці Григорія Турського [19, s.237]. Натомість стосовно його використання лангобардами ми не маємо жодної інформації.

Універсальним списом вважалася фрамея (*framea*) з вузьким і коротким наконечником [16, с. 356], який використовувався пішими і кінними воїнами для ближнього

й дальнього бою. Такий опис не дає можливості точно визначити форму зброї, що неодноразово викликало чимало дискусій. Так, Г. Дельбрюк вважав фремею пізнім різновидом списа грецького гопліта [4, с.40]. Натомість Ф. Кардіні ототожнював її з ангоном – металевим дротиком, своєрідним “кігтем”, характерним для вищеописаного різновиду списа [7, с.266]. Утім ще в I ст. н. е. Тацит згадував дротик поряд з фремеєю без будь-якого ототожнення. Крім того, ангон використовувався винятково як металевий зброя піхотинця, а для ближнього бою вважався мало придатним. Римський історик підкреслював уживання фремеї у рівній мірі вершниками і пішими воїнами.

Проте, на нашу думку, мав рацію П. Вінклер, який розглядав фремею списом довжиною не вище людського зросту з наконечником трубчастого у формі лаврового листа [2, с.82]. Така зброя могла застосовуватися для метання, у рукопашній сутичці різними підрозділами армій франків чи лангобардів. Григорій Турський і Павло Диякон залишили чимало свідчень про використання тими саме списів в якості основного виду зброї. Вочевидь, йшлося про фремею, як універсальний вид спису.

Іншим різновидом списів згадувався конті (*conti*) довжиною до 2,5 м, з широким ромбо- або листовидним наконечником. Вони входили в озброєння вершників. Вперше термін “*conti*” при описі згадуваного списа вжив Йордан [6, с.118]. Втім, такий різновид списа був відомий і Павлові Дияконіві. Автор в 663 р. в період лангобардсько-візантійського військового конфлікту занотував таке: “<...> одна особа з війська короля по імені Аламонг, який повинен був нести королівський спис, взяв цей спис двома руками і з люттю вдарив ним одного невеликого грека, вирвав його з сідла коня, на якому той скакав, і підняв у повітря вниз головою” [21, с.149]. Згідно з описом, вважаємо, що це був спис типу “*conti*”, адже ангоном чи фремеєю – невеликими списами не можливо було б зробити подібний вчинок.

У наступальному озброєнні, починаючи з IV ст., збільшився вплив мечів. Як франки, так і лангобарди використовували спату (*spatha*) – загострений з обох сторін меч завдовжки 75–80 см і завширшки 4–5 см. Найчастіше піхви робилися з дерева, покривалися міддю із залізним обкуттям [2, с.76]. Павло Диякон занотував також використання лангобардами під час завоювання Італії довгих і широких мечів [21, с.61–62]. Зокрема, саме ними, вирушивши до гепідського короля (близько 550 р.), “оперезалася” дружина Альбоїна. Спата згадується й “Едиктом Ротарі” [18, с.75], тривалий час залишаючись, безперечно, зброєю знаті та символом влади. Достатньо зазначити, що за Ріпуарською правдою вартість одного меча з піхвою дорівнювали вартості семи корів [20, с.94–95]. Поховання з нею розцінювалось ознакою високого соціального становища покійника.

Загальноживаною зброєю обох народів вважався короткий меч – скрамасакс (*scramasax*) шириною 6,5 см і довжиною від 44 до 76 см [2, с.81]. Він мав короткий і прямий клинок, загострений з однієї сторони та довгу рукоятку, призначену для тримання двома руками. Про використання франками і лангобардами меча цього різновиду містяться численні згадки у Павла Диякона [21, с.89–90] і Григорія Турського. Останній, зокрема під 575 р. останній згадував, що “двоє слуг <...> королеви Фредегонди, озброєні гострими ножами, званими в просторіччі скрамасаксами, намазаними отрутою <...> вразили його з двох сторін” [19, с.188].

У військовій справі франків та лангобардів широко використовувалися й сокири, зокрема “S”-подібна за формою франкська (*francisca*). Вона схожа на сучасні сокири. Більшість дослідників вважають її типовою металеву зброєю. У франкських хроніках часто занотовані випадки типу: “<...> кинув сокиру, розсік йому голову” [19, с.404]. Сокиру кидали у ряди суперника, порушуючи їхній стрій, готуючи відтак атаку мечами, скрамасаксами чи фремеєю [2, с.82]. Проте франкськи могли уживатися й у якості ударної зброї у ближньому бою [19, с.385–386]. У невеликій кількості, на думку Т. Малькольма, франкськи перебували на озброєнні у лангобардів [10, с.147]. Ми вважаємо, що

франкськи не були типовою зброєю у лангобардському війську, тому, очевидно, потрапили до “довгобородих” внаслідок військових конфліктів з франками як трофеї.

Більшість істориків називає лук і стріли характерними кочовим (степовим) народам. У германців вони не використовувалися масово. Значне застосування бойового лука ми спостерігаємо у тих, які відчували на собі силу натиску кінних лучників. На відміну від великої кількості типів наконечників стріл характерних багатьом східним народам, германські не відзначалися особливою різноманітністю. Йдеться, головню про листоподібні та голчасті, які, зокрема, не мали аналогів у римському та східному озброєнні, але застосовувалися, переважно, для стрільби у важке захисне спорядження. При виготовленні стріл застосовувалися різноманітні породи дерев: ясень, вільха, груша, глід, верба, клен, береза [10, с.152].

Хоча лук і стріли у Франкському і Лангобардському королівствах не знайшла широкого застосування у військовій справі, відомі все ж епізоди їх застосування. Вони використовували простий “D”-подібний лук. Дальність польоту стріли під кутом пострілу 45° становила близько 150 кроків [10, с.152]. Григорій Турський повідомляв, що франки змазували наконечники стріл отруйним соком трав [19, с.53]. Про отруєні стріли йдеться у “Салічній правді” [14, с.25], один із артикулів якої, зокрема, за пошкодження вказівного пальця, відповідального за натягування тятиви, накладав штраф вищий за пошкодження інших пальців руки [14, с.33].

Серед франків і лангобардів використання лука і стріл у військових цілях не набуло масштабного явища. Це доводить й “Стратегікон Маврикія”, у якому серед озброєння “білявих народів” (франків і лангобардів) перерахувалися головню списи, мечі і щити [15, с.188]. Відсутність згадки про лук, який відігравав набагато значнішу роль у візантійській армії, залишається переконливим аргументом. Імовірно лук вважався “нікчемною” зброєю, не вартою вільного германця, адепта холодної зброї. Павло Диякон повідомляв про існування спеціального обряду звільнення від рабства “через стрілу” [21, с.54], що, на наш погляд, засвідчувало низьку репутацію бойового лука серед вільних воїнів й у Лангобардському королівстві. Вручення стріли виглядало символічним знаком переходу від рабського стану у вільний.

Класичним захисним озброєнням вважалися здебільшого легкі щити овальної або круглої форми діаметром близько 80 см. Вони виготовлялися з деревини, обтягувалися шкірою, часто укомплектовувалися умбонами, які прикріплювалися залізними смугами зсередини. Відомі знахідки умбонів сферичної або конічної форми з опуклим наконечником у вигляді штока або миловидного вістря [12, с.26]. Останній дозволяв користуватися щитом не тільки для пасивного захисту, а й для відхилення ворожої зброї і нанесення колючих ударів. Щити, згідно з даними писемних джерел, забарвлювалися у різні кольори залежно від племінної належності. Так, Діодор вказував на особливі знаки на щитах у германців [5]. Тацит повідомляв, що гарії вступали у бій з чорними щитами [16, с.371]. Хроніст Сідоній Аполлінарій описував франкські щити V ст. як золотисто-жовті всередині, а по краю розфарбовані білим [22].

Настільки ж рідкісним і доступним лише заможним воїнам, підтверджене археологічним матеріалом, було й інше захисне озброєння [11, с.177]. Тацит писав про те, що панцирі і шкіряні шоломи зустрічалися у германців вкрай рідко [16, с.356]. На думку Т.Малькольма, впродовж усього періоду Великого переселення народів обладунки, як і раніше, ще не стали надбанням рядових воїнів, якщо тільки їм не вдавалося зняти їх з поваленого ворога. Лише королі і воєначальники могли дозволити таке захисне озброєння. Звичайні воїни йшли у бій оголеними до пояса, у штанях з льону або шкіри. Іноді на ногах у них було взуття зі шкіри або грубої тканини [10, с.138–139].

Згідно франкських законів, шолом коштував стільки ж, скільки кінь, а ціна хорошої кольчуги дорівнювала двом коням або шести волам. Настільки висока вартість захисного спорядження пояснює рідкість шоломів та інших частин обладунку в

археологічному матеріалі всіх областей варварської Європи. Навіть у могилах заможних воїнів часто виявляють тільки шолом і щит [10, с.139]. Г.Турський, описуючи озброєння Левдаста, графа Тура VI ст., перерахував основні елементи обладунку аристократа: кольчугу, латний комір, який захищав шию та шолом [19, s.258]. Останній вважався притаманним переважно знаті, і тому він часто оспівувався у піснях і сагах того часу. Чудовим прикладом аристократичного шолома, датованого приблизно 600 р. є знахідка з поховання франкського вождя у Моркені (Рейнська область). Цей, конічний за формою тип захисту, відомий як *Spangenhelm* (“шолом з заціпкою”), складається з листоподібних залізних сегментів, приєднаних до залізної основи, зібраної з горизонтального обруча і декількох вертикальних смужок, скріплених угорі. Навісні нащічники і клепана захисна маска сприяли додатковому захисту. Залізна захисна гарда, звисаючи із задньої частини шолома, прикривала шию. Залізні пластинки, що оберігали голову, були покриті зовні позолоченою бронзою і мали шкіряну обробку. Такий шолом не вважався “парадним”, бо у місцях стертої позолоти і на верхівці видно глибокі сліди від ударів мечем [10, с.139–140].

Германські воїни, часто не маючи змоги подбати про належний захист, йшли у бій з непокритою головою і незахищеним тілом. Порівняно невелике поширення панцирів і шоломів Г.Дельбрюк пояснював улюбленою тактикою боротьби германців – розсипним строєм. Легкості під час руху надавалося вагоме значення через переважно наступальні дії воїнів, які розцінювалися престижніше від оборонних. Тому ті відмовлялися від важкого захисного озброєння, задовольняючись легкими щитами [4, с.33–34]. На думку Ф.Кардіні, це пов’язувалося з особливою ментальністю, етнічними характеристиками *gentes*. За правильної побудови лави панцирі і шоломи були необхідні тільки воїнам у зовнішніх рядах. Іти у бій взагалі без оборонного озброєння вважалося ознакою особливої відваги, мужності і військового запалу. Укриття за щитом, під шоломом, за бронею розцінювалося як прояв ганебного боягузтва [7, с.91].

Військове спорядження коня не зазнало істотних змін. Вузничий набір складався з традиційних предметів: налобника, наносника, вудил, всіляких блях і пряжок [16, с.360]. З V ст. починає застосовуватися сідло спочатку просто у вигляді накидки з тканини, втім згодом набуло сучасного вигляду. Вершники застосовували шпори – масивні, з коротким прямим вістряем. Вони виготовлялися з бронзи або заліза. Германські коні були нижчими від римських і, за словами Тацита, оточувалися особливим шануванням та любов’ю. Білі коні, наприклад, розводилися у священних дібровах і гаях. Спеціальні жерці уважно стежили за їхньою поведінкою, характером іржання і пирхання, з огляду на яке нерідко робили пророцтва [16, с.357–358]. Особливою турботою германців був догляд за гривною і хвостом коня, наруга над яким вважалася образою, нанесеною його господареві [14, с.38–39].

До початку VIII ст. у франків і лангобардів не існувало організованої системи продовольчого постачання війська, оскільки планування кампаній передбачало самозабезпечення підрозділів усім необхідним на марші. Розмір війська фактично визначався імовірним запасом продовольства в областях, через які воно збиралася пройти [10, с.155–156]. Відтак пересічна франкська чи лангобардська розбійницька банда або армія переважно залишалася невеликою. Війська чисельністю декілька тисяч могли вступити у битву тільки у ході масового переселення або захищаючи територію племені від агресора [10, с.157]. Наприклад, варварські сили, що нападали на Західну Римську Імперію з останньої третини IV ст., не були численними. Алеманнів у битві при Аргентораті (Страсбурзі) 357 р., у кращому випадку, налічувалося не більше 25 тис. У битві при Адріанополі 378 р. об’єднані сили гунів, аланів, остготів і вестготів, які розгромили армію Валента, становили приблизно 18 тис. осіб. В 429 р. Вандальський король Гензеріх привів до Африки близько 16 тис. воїнів. На початку завоювання Італії Юстиніаном остготський правитель Вітігіс проти візантійців міг виставити від 25 тис.

до 30 тис. воїнів. У середньому, кожне з основних варварських королівств покладалося на військо від 10 до 30 тис. чоловік [8, с.20–21].

Опосередковано про кількісні показники армій VI–VII ст. засвідчує кодекс законів Уессекського короля Іне (кінець VII ст.): “Ми використовуємо слово “зłodі”, якщо число людей не перевищує семи, “банда мародерів” для числа між сімома і тридцятьма п’ятьма; все, що більше цього вважається *hege*” [23, s.40–41]. Термін “*here*”, на думку Т.Малькольма, тлумачиться як “набіг” або “армія” [10, с.157].

Отже, основою військової організації франків і лангобардів залишалось народне ополчення, роль якого наприкінці VII ст. поступово зменшилася й подальший розвиток отримали дружинні відносини. Спочатку до військової служби в обох королівствах не залучали римлян, проте згодом при нормалізації міжетнічних відносин створилася правова основа для включення місцевого населення у військо. Народне ополчення очолював король, герцог чи призначений ними воєначальник. Цивільні стосунки у військах регламентувалися варварськими законодавствами. У VI–VII ст. на озброєнні франків і лангобардів перебували списи, мечі, сокири, меншою мірою луки і стріли. Рядові воїни використовували щити, а кольчуги і шоломи використовували переважно заможні аристократи. Чисельність війська, як франків так і лангобардів залишалася невеликою і становила кілька тисяч воїнів.

1. Агафий. О царствовании Юстиниана / пер. М. В. Левченко. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1953. – 227 с.
2. Винклер П. Иллюстрированная история оружия / П. фон Винклер. – М. : Эксмо, 2010. – 256 с.
3. Дворецкая И. А. Формирование политической идеологии в раннефеодальной Италии VI–VIII вв. : учеб. пособие / И. А. Дворецкая. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1984. – 101 с.
4. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории : в 7 т. Т. 2 : Германцы / Г. Дельбрюк. – С. Пб. : Наука, 1994. – 352 с.
5. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека. Кн. V, 30 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ancientrome.ru /antlitr/diodoros/diod05-f.htm>.
6. Йордан. О происхождении и деяниях готв. GETICA / Йордан. – М. : Изд-во Восточной литературы, 1960. – 437 с.
7. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства / Ф. Кардини ; пер. с ит. В. И. Уколовой. – М. : Прогрес, 1987. – 384 с.
8. Контамин Ф. Война в Средние века / Ф. Контамин ; пер. с фр. Ю. П. Малинина, А. Ю. Карачинского, М. Ю. Некрасова. – С. Пб. : Ювента, 2001. – 416 с.
9. Корсунский А. Р. Образование раннефеодального государства в Западной Европе / А. Р. Корсунский. – М. : Изд-во Мос. ун-та, 1963. – 187 с.
10. Малькольм Т. Варвары. Древние германцы. Быт, религия, культура / Т. Малькольм ; пер. с англ. Н. Ю. Чехонадской. – М. : Центрполиграф, 2005. – 223 с.
11. Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный века / А. Л. Монгайт. – М. : Наука, 1974. – 408 с.
12. Норман А. Средневековый воин. Вооружение времен Карла Великого и Крестовых походов / А. В. Б. Норман ; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М. : Центрполиграф, 2008. – 270 с.
13. Прокопий из Кесарии. Война с готами / пер. с греч. С. П. Кондратьева, вступ. ст. З. В. Удальцовой. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1950. – С. 353.
14. Салическая Правда / под ред. Семенова В. Ф. ; пер. с лат. Н. П. Грацианского. – М. : Мос. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина, 1950. – 167 с.
15. Стратегикон Маврикия / изд. подг. В. В. Кучма. – С. Пб. : Алетейя, 2004. – 256 с.
16. Тацит К. Сочинения : в 2 т. Т. 1 : Анналы : Малые произведения / К. Тацит ; изд. подг. А. С. Бобович, Я. М. Боровский, М. Е. Сергеев. – Л. : Наука, 1969. – 445 с.
17. Турский Г. История франков / Г. Турский ; отв. ред. М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1987. – 464 с.
18. Edictus Rothari // Leges Langobardorum / Edidit G. H. Pertz // Leges (in Folio) T. III. – MGH. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLXVIII. – S. 1–90.
19. Gregorii episcopi Turonensis. Historiarum libri X / Cvraverunt B. Krusch et W. Levison // Scriptorum rerum Merovingicarum T. I. Pars I. – MGH. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1951. – 641 s.
20. Lex Ribvaria / Edidit F. Beyerle und R. Buchner // Leges nationvm Germanicarvm T. III. – MGH. – Hannoverae : Impensis Biblioplilii Hahniani, MCMLIV. – 217 с.
21. Pauli historia Langobardorum / L. Bethmann et G. Waitz // Scriptorum rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 12–219.



22. Sidonii Apollinaris. Epistularum Libri Novem. IV, 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.waardeja.home.xs4all.nl/index\\_htm\\_files/sid\\_ep.pdf](http://www.waardeja.home.xs4all.nl/index_htm_files/sid_ep.pdf).
23. The laws of the Earliest English Kings / Edited and translated by F. L. Attenborough. – Cambridge : The University Press, 1922. – 256 s.

*В статтє осуцествлен сравнительный анализ франкского и лангобардского войска. Прослежены общие и отличительные черты в организации, вооружении и численности войск. Освещены влияние римского, византийского, азиатского (кочевого) военного искусства на франкское и лангобардское вооружение, стратегию и тактику.*

**Ключевые слова:** франки, лангобарды, войско, организация, вооружение, численность.

*The article provides a comparative analysis of the Frankish and the Lombard army. Common and distinctive features in the organization, arming and number of troops are viewed. The influence of the Roman, Byzantine, Asian (nomadic) martial arts on the Frankish and Lombard weapons, strategy and tactics are described.*

**Keywords:** Franks, Lombards, army, organization, armament, number.

**УДК 392.14: 265.9 (477.86)**  
**ББК 63.5 (4 Укр)**

*Богдан Рева*

## **СИНТЕЗ ДОХРИСТИЯНСЬКИХ ТА ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У СВАТІ ВОДОХРЕЩА НА ОПІЛЛІ (на матеріалах Галицького району)**

*У статті автор висвітлив дохристиянське та церковно-релігійне свято Водохреща. На зібраних польових та друкованих матеріалах коротко розкрив ритуали його святкування. Особлива увага приділено символічній функції хрестиків як одного із елементів оберегу та охарактеризовано значення Йорданської свічки-трійці у завершальному етапі різдвяно-новорічних свят українців південного Опілля у XX–XXI столітті.*

**Ключові слова:** Опілля, хрестик, оберег, Йордан, Водохреще, три свічі, Йорданська вода, повір'я, символ.

Помітні зрушення у вивченні Опілля відбулись у дослідженнях матеріальної культури. Вивчення етнографічних особливостей опілян є однією з найважливіших і водночас найменш досліджених проблем в українській академічній науці. Календарна обрядовість Опілля на повсякденному рівні не досліджувана. Загалом в етнографічній науці спеціальних праць такого характеру поки що не створено, але окремі сюжети етнографічних досліджень засвідчують зростання інтересу до вивчення календарної обрядовості.

Єдиним святом в українській обрядовості, де центральне місце займають обряди, пов'язані з водою, був день Хрещення, відоме в народі як Ордань, Ардан, Йордан, Відорощі, Водорщи, Водохрещі [38, с.65].

Чималий внесок у дослідженні різдвяно-новорічних свят зробили такі вчені, як О.Потебня [39], М.Сумцов [44], В.Скуратівський [42], С.Килимник [27], О.Воропай [8], П.Дарманський [9; 10], С.Павлюк[45], К.Сосенко [43], Л.Храплива-Щур[47], М.Маєрчик [33]. Серед дослідників, які займаються вивченням свята Йордана можна назвати І.Чеховського [48], Н.Зозулю [26], О.Поріцьку [38], Г.Маковії [34], П.Чубинського [49]. Помітні зрушення у вивченні Йорданської свічки-трійці зробили У.Мовна [36], Я.Ковальчук [29], Г.Носова [37]. Вивченням Йорданської святої води займаються Я.Боровський [4], Л.Виноградов [40], В.Войтович [7], Г.Булашев [6].

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні традиційної обрядовості Водохреща українців південного Опілля XX–XXI столітті. На основі результатів польових етнографічних досліджень та друкованих джерел проаналізувати специфіку